

30. Leroy-Beaulieu P. De la colonisation chez les peuples modernes / Paul Leroy-Beaulieu. – Paris: Guillaumin, 1874. – 356 p.
31. Leroy-Beaulieu P. La colonisation française de Tunisie / Paul Leroy-Beaulieu // Revue des Deux Mondes. – 1886. – Т. 78. 15 nov. – P. 475-502.
32. L'Exposition de Paris 1900. – Paris: Montredien et Cie, 1900. – 186 p.
33. Plauchut E. France et Madagascar / Edmond Plauchut // Revue des Deux Mondes. – 1884. – Т. 63. – 15 juin. – P. 186-220.
34. Plauchut E. Le Tonkin et les relations commerciales / Edmond Plauchut // Revue des Deux Mondes. – 1874. – Т. 3. – 1 mai. – P. 240-264.
35. Robiquet P. Discours et opinions politiques de J. Ferry / P. Robiquet. – Paris: Colin, 1893-1898. Т. I-VII.
36. Rousset C. La Conquête de l'Algérie / Camille Rousset // Revue des Deux Mondes. – 1888. – Т. 85. – 15 mars. – P. 127-145.
37. Valber G. Le Régime du protectorat en Tunisie / G. Valber // Revue des Deux Mondes. – 1886. – Т. 78. – 1 nov. – P. 74-97.

УДК 39(477): 94 (477) «1917/1991»

В.А. Сушко

РАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК КУЛЬТУРНА СПІЛЬНОТА

В статті на основі аналізу українського фольклорно-етнографічного та суспільно-політичного матеріалу ХХ ст. автор доводить, що радянське суспільство за типологічними ознаками належало до суспільства традиційного.

Ключові слова: радянське суспільство, традиційне суспільство, міфологія, міфологема.

В статье на основе анализа украинского фольклорно-этнографического и общественно-политического материала ХХ в. автор доказывает, что по типологическим признакам советское общество относилось к разряду традиционных сообществ.

Ключевые слова: советское общество, традиционное общество, мифология, мифологема.

The author of the article demonstrate that the soviet society by all typicalness signs was a traditional society. The article based on the folk-lore and ethnographical and social-political materials.

Key words: the soviet society, the traditional society, mythology, mythologeme.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Потреба осмислення, чим за суттю було радянське суспільство, механізмів його побудови та побутування, зумовлена чинниками як суто теоретичними: необхідністю проаналізувати експеримент, що впродовж 70 років відбувався на теренах Євразії і в Україні, зокрема; так і практичними: впливом радянського періоду на сучасне українське суспільство та його подальший розвиток.

Історія новітньої української держави вже перейшла у третій десяток років. Проте суспільство нашої країни — отой самий декларований нашою конституцією народ України — досі в більшості становлять люди, які народилися та виростили у радянських умовах, які сприймають ті часи та тодішнє суспільство й відносини через особисті враження та історію своєї родини і тому ці рефлексії включають увесь спектр емоцій: від граничного несприйняття до трепетного захоплення. Однак на загал слід визнати: чим далі відходять радянські часи, тим більше — навіть серед тих, хто далеко не все в них підтримував,— стає симпатиків та співчуваючих минулому.

Здійснена у ХХ сторіччі на теренах колишньої Російської імперії спроба побудови якісно нового суспільства була не просто унікальним соціальним експериментом. Для дослідників народної культури аналіз того, що відбувалося у 1920 — 1980-ті роки, є ще й можливістю проаналізувати характер та динаміку процесів насильницької трансформації ідеологічних систем з проведенням іночасових аналогій.

Тож, потреба осмислити феномен радянського суспільства, принципи та особливості його побудови, метаморфози побутування, стає нагальною для представників різних наук. Радянські часи, радянські побутові реалії, радянський світогляд були частиною життя українського етносу, складають значну частину меморатів та фольклорних текстів, вплинули на обрядовість та світосприйняття, тому актуальність етнологічних студій цього періоду очевидна.

Аналіз останніх джерел і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Спроби аналізу радянського суспільства як політичного та культурного утворення розпочалися від кінця 1980-х років, коли перебудова «дозволила» звернути критичний погляд не лише на західне, а й на власне суспільство. Найперше цим зайнялися публіцисти, культурологи. Торкалися цього питання й соціологи та психологи [3]. Таке осмислення за певними напрямками етнологічного знання (обрядовість, регіональні студії, світоглядні уявлення, соціально-економічна побутова культура, репресії та голодомори) ведуться вченими України та світу.

Важливим матеріалом для вивчення обраної нами тематики є нормативні акти та керівні документи радянського суспільства, наукові студії з вивчення та впровадження нової ідеології та обрядовості у маси [1], а також — методичні розробки, які «спускалися» для впровадження у практику діяльності ритуальних (ЗАГСів, будинків урочистостей тощо) [5] та святкових (будинки культури різного рівня) закладів.

Постановка завдання. Розуміння сучасних етнічних та етнополітичних процесів в Україні неможливе без здійснення комплексного узагальнення того, що відбувалося у радянській країні, причин, чинників та особливостей проведення тодішніх соціальних перетворень, перспектив та проблем сучасного розвитку нашої пострадянської держави.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Очевидно, не може викликати заперечення твердження, що суспільство, яке отримали у спадок від Російської імперії більшовики, складалося з двох основних типів: освічений прошарок та традиційне суспільство. При чому освічений прошарок, яким би реально малочисельним відносно всієї спільноти він не був, також складався зі староосвіченої частини (коли освіту — світську, релігійну чи військову — мало вже неперше покоління) та «разночинської» (особи, що отримали почтакову, середню або й вищу освіту в першому поколінні і в побутовому відношенні були носіями культурних традицій того прошарку, з якого походили). Основна ж маса населення держави була неписьменною, станом належала до селянської верстви і в чистому вигляді представляла носіїв традиційного світогляду.

На кінець XIX ст. традиційний світогляд уже не був пануючою системою поглядів навіть у селі і його представники розподілялися на певні категорії в залежності від ставлення до «прадідівських» цінностей. Досліджуючи соціальну структуру українського села на Слобожанщині кінця XIX – початку XX ст., відомий етнограф-аматор В.В.Іванов зазначав консервацію старих звичаїв (і прихильність до старовинного костюму зокрема) лише у двох прошарків селян: у «дукачів» як свідому позицію, та у бідноти – з економічних причин; решта знаходилися під впливом міста, причому такі, як «піджачники», перехоплювали найнеякісніші зразки та тенденції [4, с. 4-18].

Культурними стереотипами, які нав'язувалися Російською імперією, її державною ідеологією, були «православ'є, самодержав'є, народність», а суспільними — «народ та його звільнення», жертвовність, просвіта. Необхідність «працювати для рідного народу», «нести йому світло науки та знання» та «віддати всі сили для народу» стали стрижнем діяльності освіченої частини тодішнього суспільства. Ми приділяємо цьому стільки уваги тому, що на наше переконання, саме ці гасла, ці моделі життя та поведінки і увійдуть у радянську культуру на правах позитивних пріоритетів.

Більшовики декларували, що ані старе суспільство вони не беруть за основу чи прообраз, ані навіть людина з «проклятого минулого» не потрібна у новому «світлому майбутті». Проте насправді їхнє нове суспільство було вибудоване цілком в межах традиційного суспільства, ба більше — догматичної релігійно-сектантської громади. Не було того, хто б виголосив: «Соціалізм, Радянська Батьківщина та Радянський народ», проте кожен із складових ставав домінантою у різний час існування держави.

Впродовж радянської доби ідеологічні постулати корелювалися. Проте існували і константи:

У радянському суспільстві були «святі отці»-засновники: В.І.Ленін та його соратники, борці за радянську владу 1917 — 1920-х років, імена яких згодом ставали малозрозумілими, але вже традиційно шанованими (напр., Ганна, А.Іванов, І.Котлов та інші, чийми іменами названі вулиці м. Харкова); відступники (напр., В.Прімаков чи М.Хвильовий) — сатани, що впали від спокус світового зла і з наближених, «святих» перетворилися на демонів. Світове зло уособлювали спочатку «стара Росія» і капіталістичний світ. По війні стара Росія виявилася вже надто старим страхом і лишився лише капіталістичний світ. Йому протистояло Світове добро — світова революція та комунізм у прийдешньому, у теперішньому ж часі — соціалізм.

Щастя полягало в тому, що людина народилася у світі добра, — такий же давновипрацьований фантом «богообраного народу».

Образ світлого майбутнього — це був образ єдиного для всіх, так і хочеться сказати: «без еліта та іудея» — всезагального суспільства, де не буде не просто ворожнечі, не буде навіть конкуренції, а всі люди будуть приязними братами, товаришами. Не станемо зупинятися на питанні досяжності / недосяжності цього ідеалу. Однак заперечити, що це є ідеал традиційного суспільства з відсутністю будь-якого оточення, неможливо. Для людини традиційного суспільства «чужий» є водночас незрозумілий та ворожий [5, с. 312—320]. Оскільки ідеал — комуністичне суспільство — треба було ще здобути, а протистояли цьому сонми демонів-ворогів (Антанта, білополяки, білорумуни, білофіни, японці, іспанські фашисти, італійські фашисти, німецькі нацисти, блок НАТО та увесь капіталістичний світ), то зрозумілими ставали постійні воєнні конфлікти, сутички та війни, які вів впродовж свого існування Радянський Союз.

Для формування міфологеми було абсолютно неважливо, чи війна або подія була переможною, чи навпаки. Головним для формування образу героя ставав проявлений учасниками героїзм, або те, як це описувалося «бійцями ідеологічного фронту»: працівниками відділів та секторів агітації та пропаганди з усіх видів комітетів Комуністичної партії, журналістами, письменниками, істориками та суспільствознавцями, лекторами з товариства «Знання», музейними працівниками, політінформаторами на підприємствах та в організаціях, у ротах та батальонах, школах та дитсадочках. Тобто уже в перші роки існування радянської влади була випрацьована розгалужена та суворо підпорядкована одна одній багатоланкова система ідеологічних кадрів з рівнем посвяченості, що відповідав віковому, освітньому та фаховому рівням.

Шляхом позбавлення від чужих є постійне викриття з кола своїх тих, хто такими не є, та захоплення розширення кола своїх за рахунок розширення земель. «Прирощування земель» як константна характеристика великоросійської культури називалася у публіцистичних виступах кінця ХХ ст., однак з міркувань політкоректності дуже швидко про неї перестали говорити й російські, й неросійські політологи, а вчені — й поетів.

Ми далекі від спрощеного погляду на радянську культуру як виключно російську та просто русифікаторську. Завданням радянської політичної пропаганди було створити загальну «вселюдську» міфологеми, пристосовану для потреб «нового» суспільства та таку, якій можна знайти відповідники у культурі народів 1/6 частини Землі, або хоча б зімітувати цю наявність.

Позиціонуючи себе як нове суспільство, радянські ідеологи підкреслили це новим часом. Навіть формально готова ще за царських часів реформа календаря придалася для цього. Звичайно, Радянський Союз не дійшов до власного номінування відрізків часу на відміну від революційної Франції, проте декретна година зробила його і у часовому відношенні зовсім інакшим від решти світу. Згодом епохами ставала кожна нова війна, що увіходила до загального комплексу радянської міфології як комплексу ідеологічних постулатів, ритуалізованих дій та побутових традицій, обрядів і звичаїв.

Для традиційного суспільства людина та її особистість відступає як цінність перед самоцінністю самої громади. Православна традиція, з одного боку, наголошувала на важливості особи, на відповідальності її за власний вибір та свободу власної волі, з іншого, високо шанує тих, хто «віддав душу за другі своя». В атеїстичному радянському суспільстві саме ці дві тенденції спричинилися до появи та укорінення надзвичайно важливого, а той — визначального — для радянської ідеології стереотипу жертвовності та аскетизму в ім'я кращого майбутнього та суспільного щастя.

Одним з сучасних українських етнічних стереотипів та навіть автостереотипів є такий, що українці — нація одноосібників, нездатних до сприйняття будь-яких колективістських цінностей («моя хата скраю — нічого не знаю»). Стереотип не просто хибний — брехливий, проте, можливо, він актуалізувався саме в час розпаду Радянської держави і саме як антитеза тим ідеологемам, які насаджувалися у радянські часи. Бо насправді жодне традиційне суспільство не зможе існувати, якщо його члени стануть байдужими одне до одного та суспільних потреб. І українське традиційне суспільство випрацьовало механізми для такого самозбереження та існування. Інша річ, що далеко не все з радянської ідеологічної системи співвідносилось з українськими етнічними цінностями і вписувалося у систему етнічних стереотипів.

Серед радянської догматики такими непохитними постулатами стали у другій половині ХХ ст. єдність робітників та селян. Хоча люди 1930-х років народження й згадують про ті підсміювання та гумористичні звинувачення родичів у зрубванні плодівих дерев, «аби нам яблук не дісталось», з якими їм довелося стикатися у 1950-ті роки, за часів М.С.Хрущова, у місті, навчаючись у вищих навчальних закладах, працюючи на заводах, а то й — у лавах «непобедимої і легендарної». Проте «часи вже були «не ті» — такі розмови закінчувалися для всіх учасників без оргвисновків, які могли б завести «в края не столь отдалённые» (де Макар телят не пас, а підіймав радянську економіку).

Великим кроком уперед у повоєнні часи стало формування позитивного образу освіченої особи: інтелігенція стала своя, радянська, тому вже не така «гнила». Їй уже дозволялося бути і навіть — думати. Цікаво, що у пострадянський час у масовій свідомості відбувається знову повернення до негативного образу освіченої особи. Прикладом може бути відомий серіал «Свати» з його образом інтелігента: російськомовного непристосованого до життя недоумка, з якого у разі конфлікту махом злітає тоненька полуда «вчюності» і він починає пити горілку, лаятися та взагалі поводитися, як «нормальні» люди.

У радянській час позитивний образ «ми»-стереотипу плекали надзвичайно ретельно. Жителі Радянського Союзу зі шпальт газет, ефірних радіохвиль та кіноекранів поставали сильними, могутніми, добрими. Про те, що «у советских собственная гордость» було проголошено ще на зорі існування країни Жовтня. Які б «вони» не були підступні, ворожі, та як би не мріяли зруйнувати здобутки революції — радянська правда була такою, що перемагала сама по собі.

Важливим складовим цього стереотипу була соціальна рівність та національна єдність. «Ми всі — єдині». «Дружба народів, дружба, скрепленная кровью». «Ми — рівні, кожен — може все». Насправді ці стереотипи називаються нашими сучасниками віком понад 40 років як такі, що найбільше викликають в них ностальгію. Можливість вільно отримати освіту чи обрати професію, можливість спілкуватися та подорожувати далеко за межами України по всьому Радянському Союзу — те, що стало реальністю у 1970-ті роки. При цьому на першому наголошують нині в основному жителі села та районів, на другому — великих міст.

Заперечити досягнення радянської держави у культурній сфері — неможливо: короткотермінова ліквідація неписьменності, виховання власного освіченого прошарку (і це при величезних і теж незаперечних військових втратах!). Тож, культурний прорив дійсно мав революційний характер і безумовне позитивне сприйняття й спрямування.

Ті теоретичні та галузеві наукові, мистецькі та загальнокультурні здобутки (створення для народів писемності, розвиток літератури, постановня нових галузей науки та техніки — від космосу та танкобудування до тваринництва та агротехнологій) вимагали діяча. Навряд чи можна повністю погодитися з твердженням, що радянська людина почувалася гвинтиком — безликим, безязиким та розчавленим. Наше спілкування з людьми 1900-х — 1910-х років народження доводить, що саме вони, особливо селянки, відчувалися упослідженими. Люди, які народилися та виростили у радянській час, — навіть на селі — відчують себе непотрібними, такими, на чию думку не зважають, скоріше впродовж останніх 20 років, коли вони стали належати до старших вікових груп і можуть мало впливати навіть на власну долю. Вони сприймають середину свого життя, активну дорослу його частину, що прийшлася на брежнєвщину, цілком позитивно. Для них радянська ідеологія питомо увійшла до етнічних автостереотипів.

Подією не просто епохальною («до війни» — «по війні») стала II Світова, Велика Вітчизняна війна, яка стала часом, коли сформувалася територія сучасної України, коли радянська ідеологія та засоби впливу розповсюдилися на увесь український народ.

Традиційне суспільство має у своєму арсеналі не надто багато важелів для впровадження власних цінностей. Проте для громади, яка колись вийшла з родової общини, їх досить: сім'я, сімейне виховання та громадські традиції, усна народна творчість та національна література. Для вирішення завдань, які поставили перед собою більшовики: створити нове суспільство та виховати нову людину — на еволюційний розвиток часу не було. Але ХХ ст. — час технічного прогресу, поставленого на службу ідеології. І саме кіно, радіо, загальна обов'язкова освіта і стали механізмами впровадження радянських цінностей.

Висновки. Таким чином, з точки зору, радянська ідеологія дуже схожа на протестантську ідеологію з її відкритістю в межах громади, відчуттям богообраності та месіанством.

Радянське суспільство за своєю природою виявилось суспільством традиційним, побудованому за моделлю релігійної секти, і замість спроби побудови якісної нової спільноти стало консервацією традиційних відносин. Увесь період його існування для цього суспільства було актуальним існування опозиції: «ми» - «вони», причому до складу першої офіційна ідеологія вводила усі народи Радянського Союзу, вони — всіх, хто був поза цією межею. Існувала і певна перехідна - «країни (і відповідно їхні народи) соціалістичного табору» / народної демократії». Відносини в межах цієї опозиції будувалися відповідно: ми — гарні, зрозумілі, свої; вони — загрозливі, ворожі, чужі.

Була вибудована власна міфологія, в якій особливу роль грали воєнні події та позитивний образ військових («прийде Червона Армія і всіх врятує»). Міфологія була стартифікована за віком та ритуалізована за громадською та сімейною обрядовістю.

Джерела та література

1. Борисенко В.К. Радянські свята і обряди в комуністичному вихованні / В.К.Борисенко, В.Ю.Келембетова, А.П.Обертинська та ін.— К.: Політвидав України, 1978.— 255 с.
2. Гетьманенко Н.И. Восприятие русской культуры: прототипы и стереотипы / Н.И.Гетьманенко.— М.: Academia, 2010.— 256 с.— (Монографические исследования: педагогика).
3. Данилюк І.В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: Монографія / І.В.Данилюк.— К.: «САММІТ-КНИГА», 2010.б — 432 с.
4. Иванов В.В. Современная деревня в Харьковской губернии // Харьковский сборник: Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1893 год. Вып. 7-й. / Издание Харьковского губернского статистического комитета [Под ред. члена-секретаря комитета В.В.Иванова].— Х.: Типография губернского правления, 1893.— с. 1–28.
5. Рекомендації до обряду похорон.— К., Комісія по вивченню і впровадженню нових громадянських свят і обрядів УРСР, 1975.— 53 с

УДК: 930.2:070.13/.14

Ю.А. Лустюк

ВПЛИВ ЦЕНЗУРИ НА ДРУКОВАНІ ЗМІ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

На основі системного аналізу в статті розкрито питання історичного розвитку друкованих ЗМІ. Проаналізований вплив цензури на друкованих ЗМІ в різні періоди розвитку суспільства. Визначено класифікацію друкованих ЗМІ. Висвітлені головні причини змін у соціально-економічній і політичній сферах життя. Також показано негативні тенденції впливу цензури на пресу через вплив на неї влади і політичних процесів. Проведено паралель між розвитком преси і свободою слова.

Ключові слова: друковані ЗМІ, газети, журнали, цензура, преса, журналістика, античність, середньовіччя, сучасність.

На основе системного анализа в статье раскрыты вопросы исторического развития печатных СМИ. Проанализировано влияние цензуры на печатные СМИ в разные периоды развития общества. Определено классифицирование печатных СМИ. Показаны социально-экономические и политические причины изменений всех отраслей жизни. Также выделены негативные тенденции влияния цензуры на прессу через влияние власти и политических процессов. Проведена параллель между развитием прессы и свободой слова.

Ключевые слова: печатные СМИ, газеты, журналы, цензура, пресса, журналистика, античность, Средневековье, современность.

On the base of system analysis the question of historical development of the printed mass media is discovered in the article. The influence of censorship on the printed mass media in different periods of the development of the society is analysed. The classification of the changes in socially – economic and political spheres of life are made clear. The negative tendencies of the influence of the censorship on the press through the influence of the power and political processes on it are also denoted progress of the press and the word freedom is paralleled.

Key word: printed mass media, newspapers, periodical, journalist, antiquity, medievalism, modernity.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасних умовах суттєво збільшуються масштаби, роль, інтенсивність впливу засобів масової інформації (ЗМІ) на процес соціалізації особистості. Становлення та бурхливий розвиток інформаційного етапу розвитку людської цивілізації, удосконалення існуючих та поява нових засобів масової інформації прискорюють процес глобалізації, додають до сукупності засобів впливу соціуму на людину елементи інших культур, інших життєвих цінностей та орієнтирів. Друковані засоби масової інформації як важлива складова масової комунікації суспільства виконують різні соціально-політичні ролі, з яких залежно від певної кількості типових соціально-політичних ситуацій набувають особливої суспільної значущості. На нашу думку, щоб краще усвідомити роль друкованих ЗМІ на сучасному етапі розвитку суспільства необхідно проаналізувати історію їх виникнення, а також простежити вплив цензури на них.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Важливий внесок у аналіз розвитку друкованих ЗМІ зробили такі вчені як М. Маклуен [3], Р. Юренев [10], О. Нечай [6], І. Мащенко [4], Б. Потятиник [8],